

1. Манастир Горња Каменица, код Књажевца, изглед пре конзерваторских радова (снимак Р. Николић)

1. Monastère de Gornja Kamenica, près de Knjaževac; aspect avant les travaux de conservation, (photo R. Nikolić)

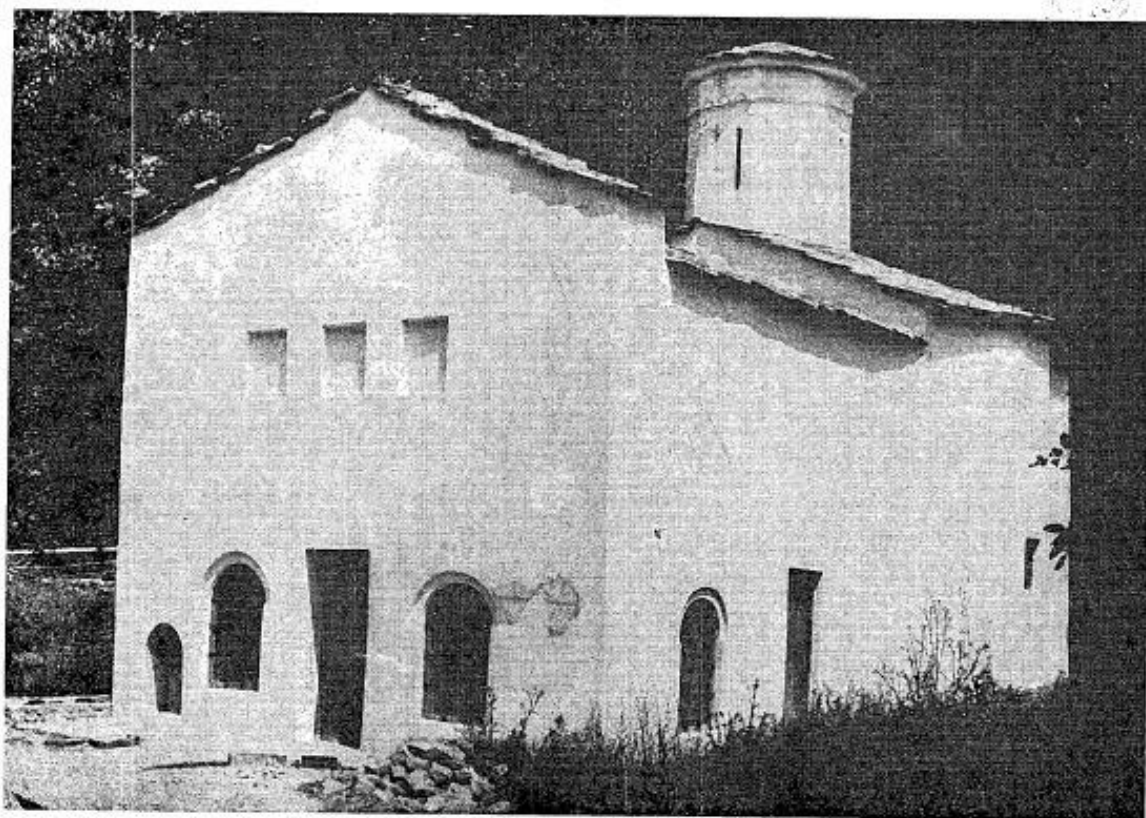
КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ НА ЦРКВИ МАНАСТИРА ГОРЊЕ КАМЕНИЦЕ

На 15 километара источно од Књажевца између села Доње и Горње Каменице налази се мали манастир са црквом посвећеној Св. Трајци, задужином српскога деспота Лазара, најмлађег сина Ђурђа Бранковића. Стари деспот Ђурађ Бранковић умире 24 децембра 1456. г. и власт над последњим остацима српске државе преузима његов најмлађи син деспот Лазар; Ђурђеви старији синови Гргур и Стеван нису могли да претендују на наследство престола, јер их је још 1441. г. сурово ослепио турски султан Мурат II. Долазак Лазара Бранковића на престо у Србији не стоји ни у каквој вези са деспотском титулом коју од добија знатно раније. У другој половини 1446. г. успешно су завршени преговори о склапању брака између Лазара и Јелене, ћерке

деспота Томе Палеолога; млада полази из Копренце и преко Дубровника, заједно са посланицима деспота Ђурђа Бранковића, стиже у Србију децембра 1446. г. Са Јеленом и њеном пратњом на српски двор долази и Георгије Филантропин, посланик византиског цара Јована VIII Палеолога, који у царевоме име Ђурђевог сина, као рођака династије Палеолог, крунише деспотским венцем.

Према томе, Ђурђев наследник Лазар постаје деспот децембра 1446. г. дакле читавих десет година пре свог доласка на власт у Србији; у том периоду (1446—1456). Самостално је владао годину и по дана после очеве смрти а умро је 20 јануара 1458.¹

¹ Б. Ферјанчић. Деспоти у византији и јужнословенским земљама, Београд 1960, 191.

1. Манастир Горња Каменица код Књажевца, изглед после конзерваторских радова

1. Monastère de Gornja Kamenica, près de Knjaževac, aspect après les travaux de conservation

Црква има дегенерисани облик триконхос моравског типа, са малим кубетом на пандантифима изнад централног дета. Нартекс је засведен једном полукалотом, испод које су, у северозападном и југозападном углу израђене тромпе. Ексонартекс је накнадно дозидан (1874).²

Црква је била живописана, јер у тамбуру кубета има доста остатака фреско малтера који је поцрвенео пошто је црква горела. Остатака живописа има и у другим деловима цркве који је био премалтерисан и прекречен.

Током 1949. године на цркви су извршени најјихитнији конзерваторски радови на статичкој санацији и обезбеђењу. Пукотина која је постојала у западном зиду, у полуобличастом своду западног травеја и западном делу поткуполног простора, пломбирана је на тај начин што одоздо запуше-

на течним малтером и кајловима од камена. На касније дозиданом нартексу, замењена је делимично кровна дрвена конструкција која је била дотрајала и иструлела. После замене и поправке кровне конструкције извршено је препокривање истом ћерамидом која је била и пре поправке.

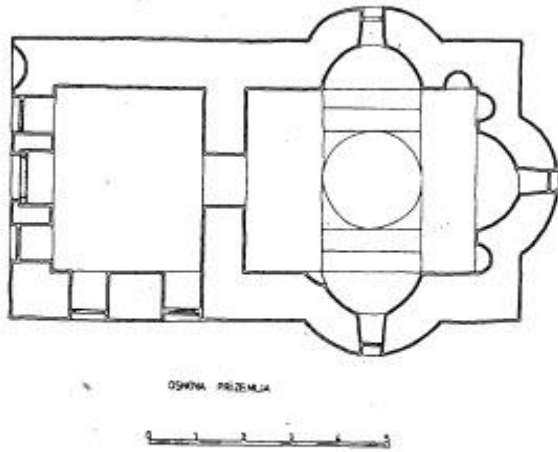
Приликом нивелисања терена око цркве наишло се на старе дренажне канале за које се не зна када су прављени. Поред ових канала направљени су канали и за одвод површинске воде. Са источне стране цркве израђен је тротоар од камених плоча на бетонској подлози који ће служити да одводи воду даље од темеља.³

ИСПИТИВАЧКИ РАДОВИ

У циљу потпуније заштите овог споменика културе 1968. г. Републички завод за заштиту споменика културе из Београда

² Др Владимир Р. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 143.

³ Арх. Вој. Дамјановић, Музеји 5, 167, Београд 1950

2. Манастир Горња Каменица, код Књажевца, основа приземља
2. Monastère de Gornja Kamenica, près de Knjaževac, fondament du rez-de-chaussée

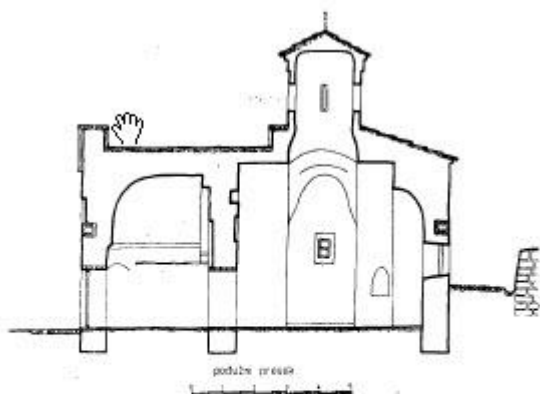
3. Манастир Горња Каменица, код Књажевца, подужни пресек
3. Monastère de Gornja Kamenica, près de Knjaževac, coupe longitudinale

извршио је испитивачке радове и техничко снимање на самој цркви и њеној ближој околини. Црква је затечена у веома лошем стању, пошто су зидови и сводови јако испуцали, тако да је свод западног травеја и западни део поткуполног простора морао одмах да се подупре да не би дошло до већих оштећења и рушења осталих делова цркве, кубичног постоља и тамбура кубета. Заливање и кајловање које је изведено још 1949. г. није могло да задржи даље пуцање и ширење пукотина, јер су кајлови од камена набјигани одоздо и, наравно, после пар година почели су да испадају. Све већем оштећењу и ширењу пукотина допринело је и прокишњавање цркве, јер је покривач од ћерамиде излупан и иструлео, а блокови сиге од кога су зидани сводови све више су се распадали и слабили. Обимни као и унутрашњи зидови такође су доста оштећени, највише од прокишњавања, а пукотине су вероватно настале услед померања тла и клизања терена услед продирања подземних вода, пошто се изнад цркве на брду налазе извори, како површински тано и подземни.

Призидани ексонартекс из XIX века који је доста неправилно и несолидно зидан са slabим темељима, последњих година доста се нагнуо на западну страну, тако да је неко, да би зауставио ово нагињање, везао

гвозденим утегама ексонартекс за западни део цркве, односно за западни калкан. Пошто ни западни калкан цркве није могао да издржи ово оптерећење почео је и он да се нагиње на западну страну пошто га је ексонартекс повукао преко гвоздених затега и котви. После ових померања и нагињања на северном и јужном зиду цркве појавиле су се пукотине на местима где се спајају зидови.

Приликом сондирања цркве на дубини од око 20 см. наишло се на остатке старог тротоара од речних облутака разне величине. Облутци су постављени на слој песка тако да су били на разним нивоима услед слегања терена током времена. Темељи цркве су на дубини од око 1 метра само што су доста влажни, јер постојећи дренажни канали су плићи од темеља цркве па је вода подилазила испод канала и влажила темеље. Дренажни канали су доста оштећени пошто су зидани ломљеним каменом без малтера. Вероватно да нису чишћени још од 1949. г. јер се накупило доста муља те вода није брзо и правилно отицала већ се задржавала у каналу и пробијала у темеље цркве, нарочито у време када су јаке кише и у пролеће када се снегови топе. Тада је прилив и површинских и подземних вода веома велики, а канали ни-

4. Манастир Горња Каменица, код Књажевца, попречни пресек
 4. Monastère de Gornja Kamenica, près de Knjaževac, coupe ransversale

су магли да их приме у пуном капацитету јер одвод није био довољан, а пад терена око цркве није био добро изнивелисан.

Конзерваторски радови

Конзерваторски радови који су изведени у току 1969. год. усмерени су углавном на статичко обезбеђење цркве у оквиру одобрених средстава од стране Релубличке заједнице културе. (Пројекат Републичког завода за заштиту споменика културе; пројектанти арх. Иван Костић и арх. техн. Иван Пушић).

Приступило се изради оплате испод свода западног травеја и поткуполног простора, како би се почело са презиђивањем, пошто су се сводови слегали, а поједини сводари почели да испадају из својих лежишта. Пре почетка презиђивања извршено је растеређење сводова скидањем покривача од ћерамиде, шута и малтера са горње стране сводова. Потом су пажљиво повађени оштећени сводари и замењени новим који су здрави. Поновно презиђивање сводова извршено је старим сводарима и делимично новим у продужном малтеру. Са горње стране сводови су ојачани армираним бетоном, који се ослања на бочне ослонце сводова. Пукотине које су постојале у сводовима на севернај и јужној конхи и на осталим зидовима заливане су течним малтером са инјекционом пумпом под притиском од око 1,5 атм. Пре инјектирања пукотине су са доње стране запушене малтером да не би течни малтер излазио са до-

ње стране већ да би се разлио по целој дужини пукотине. Инјектирање је извршено са горње стране односно са највише тачке пукотине да би се користио и природан пад.

Делови зидова који су били у растрешеном и деформисаном стању, президани су датим каменом и истом техником да не би долазило до даљег распадања и оштећења.

По завршеном инјектирању и пломбирању постављен је армирано бетонски серклаж према статичком прорачуну проф. арх. Божидара Томића. Серклаж је постављен у висини старог дрвеног серклажа, који је иструлео и који је извађен. Овим серклажом извршено је утезање цркве да не би више долазило до пуцања сводова.

По завршетку ових радова у току 1969. под, поново је црква привремено покривена ћерамидом да би се радови наставили у 1970. г. предвиђени пројектом.

У 1970. години приступило се поправци, продубљавању и чишћењу старих дренажних канала који су били доста оштећени и запуштени. Ово је морало прво да се уради да би подземна вода могла да се што брже одводи ван порте и да би се темељи што брже осушили ради израде појачања темеља око цркве. По завршеној поправци постојећих канала са северне и јужне стране, направљени су канали и са источне и јужне стране и повезани са главним одводним каналом који одводи воду ван порте. Ови канали су зидани ломљеним каменом у цементном малтеру, са спољне стране од цркве местимично, да би подземне воде могле да улазе у канал и отичу одводним каналом. Страна канала према цркви је издерсована да не би вода продирала према цркви у темеље.

Око темеља цркве постављено је бетонско појачање односно бетонски прстен пресека 50/70 см. од набијеног бетона размере 1:4 и то са крупним агрегатом. Претежно су темељи местимично президани где су били растрешени и где се малтер распадао. Додирни слој бетона са темељима мешан је са специјалним битуменом да би се спречило продирање влаге. Одмах по завршеном постављању овог појачања извршено је затрпавање у слојевима од по 15см. са квашењем да би било што мање слегања.

Препокривање цркве извршено је каменим плочама истог квалитета као што су нађене оригиналне на крову. Претходно је скинута ћерамида и шут и израђена нова подлога са изолацијом. Изолација је урађена од продужнаг малтера и додатка 3% специјалног битумена. Преко овог изолаци-

оног слоја постављене су односно утапане камене плоче. Плоче се постављају на преклоп као рибља крљушт са одређеним падом према стреји и према западу да не би вода подилазила испод плоча. По завршеном покривању састави и спојнице су издерсовани тонираним малтером према боји плоча. Плоче су узете старе које су већ патиниране. За кубе су изабране плоче мањих димензија да би могле лакше да се постављају, јер је пречник кубета доста мали. На стрејама местимично су остављене старе затечене плоче, које су још здраве а добро су узидане изнад венца. По завршеном покривању цркве приступило се припреми фасада за малтерисање. Сав стари малтер, који је био потклубучен и распадао се, обијен је, а спојнице очишћене од малтера у дубини од око 3—4 см. Потом су фасаде стругане у чишћене челичним четкама и пране водом од прашине да би нов малтер што боље ухватио за подлогу и да не би отпадао.

Малтерисање је извршено у два слоја кречним малтером са додатком 2% фирнајза. За први слој употребљен је крупнији песак „моравец“ и креч који је гашен пре више година. Песак је претходно просејан и опран да би био потпуно чист. За други слој употребљен је исти креч и ситно просејан песак са додатком 2% фирнајза. Други слој је изравњан пердашицама према кривинама зидова на начин као што су малтерисали у средњем веку.

Тротоар око цркве израђен је од речних облутака, разне боје величине песнице, као они што су пронађени приликом истраживања. Облутци су утапани у свеж бетон са одређеним падом од 2%. Између облутака заливено је течним цементним малтером а потом поравњано дрвеним набијачима и равњачама. Тротоар је ширине 1,20 м. и прати кривине конхи и облике цркве.

Бојење фасаде извршено је белом дисперзинском бојом која је у структури иста као креч и без сјаја. Ова боја је отпорна на атмосфериле и мразеве, јер не упија влагу, а дозвољава дисање зидова (према гаранцији произвођача). Пробе са овом бојом су вршене местимично на појединим фасадама са којих је предвиђено обијање малтера, и дало боље резултате од било којих боја које су сличне кречним. Премазивање овом бојом извршено је два пута да би се потпуно уједначио тон. Претходно је фасада премазана специјалном подлогом за дисперзинске боје.

5. Манастир Горња Каменица, код Књажевца, изглед цркве после конзерваторских радова
5. Monastère de Gornja Kamenica, près de Knjaževac, aspect de l'église après les travaux de conservation

Орнаменти који су нађени на тамбуру кубета а који су каснијег датума, очишћени су и конзервирани од стране сликара конзерватора Радомана Гашића. Само су обојени венци и доњи делови који су местимично крпљени малтером.

Столарија је постављена сва нова од храстовог дрвета, а стара затечена, која је била иструлела и која није одговарала стилу цркве, скинута је и спаљена. На вратима је постављен нов оков од кованог гвожђа а браве нове патент са облогама који имитирају старе браве. На прозоре су постављене гвоздене решетке да не би могло да се улази у цркву, ако би се полупала окна. Сви дрвени делови су премазани врућим фрнајзом два пута, а гвоздени црном уљаном мат бојом. Сва окна на прозорима застакљена су плексигласом (клирит, несаломљиво стакло) да не би могла да се полупају, јер су прозори веома ниски и до сада су окна стално била полупана, па је киша и снег продирао у цркву као и лишће и ђубре.

Порта око цркве је очишћена од шута и камена и делимично испланирана да би површинска вода што брже отицала ван порте. Дрвена ограда је привремено поправљена. Преостало је још да се заврши тротоар, под у цркви и ограда око порте.

Испитивачке дарове ради откривања постојећег живописа, који је прекривен малтером и кречом, вршио је сликар конзерватор Радоман Гашић.

EGLISE DE LA SAINTE TRINITE, MONASTERE GORNJE KAMENICE

Travaux de conservation de l'architecture.

A 15 km. à l'est de Knjaževac, entre les villages de Donje et Gornje Kamenice, se trouve le monastère Gornja Kamenica, avec l'église dédiée à la Sainte-Trinité. Elle a été construite par le despote Lazare, le plus jeune fils de Djoura Branković comme en témoigne la copie de l'inscription conservée sur le mur occidental de l'église, très probablement pendant la période allant de 1446 à 1457. L'église a été peinte plus tard, car dans le tambour de la coupole, il y a assez de vestiges de mortier de fresque.

La bâtisse a été fortement en danger par suite du glissement du terrain et les défauts du recouvrement du toit. Le remaçonage de »l'egzonarthex« du XIXème siècle, est peu solidement exécuté et est assez penché du côté de l'Ouest et ainsi il a entraîné également le mur ouest de l'église primaire.

Les travaux de conservation et restauration de 1969 à 1970 ont assuré pour une période de temps assez longue l'architecture de la bâtisse originale.

Ivan Putić

